

© 2005 В. М. Селіванов

Інститут законодавства Верховної Ради України

ПРАВО І ЗАКОН (ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА І ЗАКОНУ)

Демократична трансформація українських суспільних відносин і нові юридичні знання. Ставлення, зміцнення і наукове забезпечення ефективно діючих правової, соціальної державності України, її демократичної правової системи, які мають відповідати соціально спрямованій ринковій економіці України, яка ще повинна бути створена, ці та інші чинники обумовили радикальну зміну соціально значущості вітчизняної юриспруденції, необхідність її методологічної і теоретичної озброєності, що можуть бути віднесені до найбільш загальних напрямів її розвитку [45, с. 3, 4]. Саме тому, одним із актуальних завдань Академії правових наук України, як слушно зазначає її президент, академік НАН України Тацій В. Я. "... є створення методологічної та теоретичної бази державотворення і формування системи національного права" [36, с. 7; 35, с. 15].

Щодо юридичної професії, то вона стала нині однією з найпотрібніших в українському державно упорядженому суспільстві.

Задоволення реальних потреб практики демократичної трансформації різноманітних сфер соціального буття в Україні, серед інших, сфер державно-владних і юридичних відносин довело, що вона (трансформація) може бути успішною лише в тому разі, коли буде здійснюватися кваліфікованими кадрами у кожній, навіть другорядній справі, на основі системного наукового забезпечення. Тим важливішою є роль юридичної кваліфікації різного роду виконавців в процесі демократичної трансформації української організації державної влади* [1, с. 149], державно упорядженого українського суспільства, на ула-

мках радянської планово-авторитарної системи господарювання і управління, організація і управління яким мають спиратися не просто на актуальні юридичні акти, а передусім – правові [12, с. 3; 16].

Передусім це вимагає нових соціальних знань, зокрема, про право як багатомірний, але єдиний за природою соціальний феномен, як певний момент, форму суспільного буття і водночас органічно пов'язаний з ним (буттям) імперативний нормативний чинник організації суспільного життя, специфічний соціальний регулятор, про юридичні відносини як різновид суспільних, насамперед, правових відносин тощо. Це актуалізує проблеми наукового пізнання і розроблення не тільки спеціальних, формально-юридичних, а й загально соціологічних і соціально-філософських проблем права, пошуку нової правової парадигми. Мова йде, зокрема, про проблеми, що відображають багатоманітну природу права, яка обумовлюється, передусім, об'єктивними природними закономірностями [17, с. 133-145] руху суспільства як органічної складової природи, соціального цілого, водночас структури і процесу суспільних відносин, які за всіх обставин мають бути упорядковані, врегульовані на основі соціальних, в тому числі юридичних, норм, правил належної, з точки зору інтересів передусім владарюючих соціальних сил і суспільної поведінки в цілому.

Позбавившись тоталітарних обмежень, масова свідомість і вітчизняне суспільствознавство, серед нього і юриспруденція, намагаються перебороти наявний дисбаланс між важливістю феномену права та його юридичного аспекту в життєдіяльності людини й суспільства в цілому та обсягом знань щодо них, який був здобутий, зокрема, юридичною наукою на базі монометодології марксизму-ленінізму** за умови політич-

* Слушно наголошує проф. Авер'янов В. Б., що "державна влада у демократичній країні – це аж ніяк не тільки реалізація правомочностей, що зобов'язують громадян, а й виконання державними органами чітко визначених обов'язків перед громадянами, за що ці органи, їх посадові особи мають нести чітко визначену юридичну відповідальність.

** В радянські часи марксизм-ленінізм в цілому як і його складова – діалектичний матеріалізм розглядалися філософською основою комуністичної ідеології, вважалися світоглядним підґрунтям будь-якої науки,

ного тоталітарного і авторитарного режимів. Суспільна практика довела, що окрім чинних юридичних норм існують чинники, які впливають на ефективність існуючого юридичного порядку і вимагають іншого погляду на право, системного, зокрема філософського.

Але складність проблеми пошуку відповідей якими мають бути сучасні вітчизняні держава і чинне право, зокрема нова вітчизняна правова парадигма, як видається, полягає в тому, що донині чітко не зрозуміло, на основі якої філософії за умови відсутності “єдино вірної марксистсько-ленінської”, на ґрунті якого світогляду замість “діалектичного матеріалізму” повинні визначатися їх сутність і зміст, а отже і вітчизняної юридичної науки, перспективи розвитку останньої, її рекомендацій щодо удосконалення чинних законів, інших нормативних юридичних актів і практики їх застосування [31, с. 5].

Як видається, право як складне, багатоаспектне соціальне явище, будучи певним предметом соціального пізнання, має розглядатися на основі методології системи соціальних наук. Звідси теоретичні уявлення про право мають базуватися передусім на загальних принципах і поняттях (категоріях) соціальної філософії, однією з особливостей якої є рефлексивність [3, с. 21]. Відомо, що філософи відрізняються від юристів, особливо в пострадянських суспільствах, тим, що вони завжди прагнуть до пізнання істини явища, що досліджується, в його цілості і в той же час в суперечностях, до знання, яке розкриває їм його (явища) сутність, а не лише доцільність існування. До буття, серед нього соціального, філософи прагнуть відноситися в його цілості, не упускаючи з очей, наскільки це залежить від них, жодної його частки, розуміючи, зокрема, що позитивне і негативне існують виключно в єдності

в тому числі і юридичної. Наприклад, зокрема, такі відомі в наш час юристи-учені, як С. С. Алексєєв, Д. А. Керімов, П. О. Недбайло писали в 60-ті роки ХХ сторіччя, що марксизм-ленінізм “... не тільки пояснює сутність держави і права, а й озброює нас ясною перспективою перетворення державноправної дійсності з метою успішного будівництва комунізму” [2, с. 16] «... Існує тільки один науковий метод пізнання, – проголошував також В. П. Казімірчук пануючу в той час ідеологічну тезу, – діалектичний матеріалізм» [13, с. 42].

Політична спрямованість марксизму-ленінізму обумовлювала в свій час той факт, що він масово вивчався з 1 жовтня кожного року у понеділок – єдиний день політпросвіти, встановлений на всій території колишнього Радянського Союзу Центральним Комітетом колишньої КПРС. [32, с. 650-662].

і взаємодії. Корінна відмінність філософського мислення – це здатність до споглядання, що охоплює цілком увесь час і будь-яку форму соціальної взаємодії і виходить за межі лише одного аспекту того чи того явища. Як правило, філософ на відміну правника-догмата не зупиняється на окремих, хоча й може існуючих у великій кількості, явищах, що лише вважаються реальними фактами, а безперервно намагається просякнути у сутність кожного аспекту речі, причини її виникнення та існування і проаналізувати у взаємодії. Філософ намагається діалектично поєднати розум і істину реального явища, тим самим певним чином відрізняючись від юрби, для якої емоції понад усе.

Характеристика сутності соціальної кризи. Пізнаючи правові явища в контексті суспільного буття, будь-який дослідник, незалежно від його філософських переконань щодо позитивізму, підпадає під вплив тих закономірностей, що виходять за межі позитивізму, обумовлені як цілісною, так і діалектичною природою об’єктивної дійсності, що постійно змінюється, знаходиться у процесах перетворення, становлення. Зміни у соціальних явищах або самих явищ, в тому числі правових систем, мають якісну діалектичну природу, сутність якої полягає у переході якості цих явищ в іншу форму, наприклад, економічної у політичну, хоча соціальна якість завжди залишається властивістю певного соціального явища. Це робить закономірність єдності протилежностей, по-суті, конкретною, умовною, тимчасовою. Так, зокрема, порядок, стабільність, гармонія тощо правових і юридичних відносин в процесі суспільного руху такі ж змінні величини (момент суспільного руху), як і нерівновага, хаос, дезорганізація, безлад. Відповідно до закономірностей діалектики, ці зміни, з одного боку, обумовлені рухом об’єктивних явищ, а, з іншого – відображають перехід явищ, в тому числі соціальних, у свою протилежність. Їх зміна, зокрема зміна юридичних відносин, що обумовлює стан юридичного хаосу, кризи є не тільки можливою, а й закономірним етапом постійного процесу соціального руху. Характеристика кризи виявляється в реальній соціальній дійсності не тільки у формі пристосування старого до нового, а й як прояв певних змін соціальних відносин. Будь-які зміни, що призводять врешті-решт до певної кризи, завжди відображають як внутрішню, так і зовнішню необхідність. Тому, зокрема, право, його наукове забезпечення в процесі соціального руху, його зміни мають свою історію, колишне свого становлення. Як справедливо зазначає Є. Б. Кубко,

зміни, кризи, які можуть виникати в їх процесі, виконують у цьому русі в принципі стимулюючу роль. В певному розумінні, з моменту свого виникнення будь-яка соціальна система, в тому числі і правова система, рухається у напрямі свого перехідного і відповідно, кризового стану, який, якщо постійно досліджувати цей рух, може стати опорною точкою для підвищення рівня оптимальності, ефективності подальшого функціонування даної системи [8, с. 58-62]. По суті йдеться про досягнення певного стану рівноваги тієї чи цієї соціальної системи, який можна розглядати, як вважав ще О. В. Богданов [7, с. 378], окремим випадком криз на шляху руху системи, коли “безперервність” руху порушується певними “зламами” співвідношення елементів системи, темпу, напрямку її руху тощо.

Рухливість уявлень про соціальне буття. Зміна властивостей реальної соціальної дійсності, що органічно пов'язана із зміною ознак соціального буття, його різноманітних сфер, серед них права, обумовлює в свою чергу необхідність зміни уявлень про це буття, зокрема право, принципи його сприйняття, дослідження і розроблення відповідних наукових пропозицій щодо удосконалення його юридичного аспекту. Наприклад, праворозуміння завжди було підґрунтям теорії і практики державотворення і правотворення. Більше того, можна зробити певний висновок, що те, яке на даний час не є суттєвим, позитивним для дослідника не означає, що воно взагалі не має сенсу. Причому будь-які позитивне, порядок, суттєве тощо, існують виключно у взаємозв'язку з негативним, хаосом, несуттєвим.

Посилення суперечностей між позитивним, порядком тощо і негативним, хаосом тощо становить одне з джерел суспільного розвитку різноманітності, зростаючої складності як суспільних відносин, що збільшуються і потребують свого упорядкування, зокрема, законодавчого урегулювання, так і юридичних норм, за допомогою яких ці відносини мають бути урегульовані* [27, с. 83]. Інакше кажучи, стан хаосу, безладу,

кризи має розглядатися як можливий, імовірний стан будь-якої соціальної системи на шляху її діалектичного руху, переходу з одного рівня на інший. Головне, як видається, щоб упорядкування існуючих суспільних відносин, ліквідація суперечностей між ними або їх системами, досягнення рівноваги в їх структурі і функціонуванні, підвищення ефективності організації і управління тощо ґрунтувалися на об'єктивних потребах суспільного руху, потребах збалансування приватних і публічних інтересів суспільства. Тоді, як видається, соціальні зміни не вимагатимуть суб'єктивно виключно силових методів, не будуть штучно-поліпшеними в ім'я абстрактного світлого майбутнього, будуть ґрунтуватися на правових цінностях, зокрема, правових ідеях, законах, осердям яких мають бути природні і невідчужувані права людини і які матимуть силу моральних приписів.

Необхідність нової методології наукового пізнання сучасної української державно-правової дійсності. Нині для вирішення актуальних практичних проблем правової організації нових українських відносин необхідно передусім здійснити важку, кропітку, але важливу роботу щодо виявлення ключових для вітчизняної юридичної науки аспектів методології наукового пізнання таких, зокрема, соціальних явищ, як право, держава і закон. Задоволення зазначеної суспільної потреби вимагає, з одного боку, визнання правомірної наявності різноманітних багаточисельних методологічних підходів до пізнання і розв'язання існуючих владно-політичних і юридичних проблем розвитку суспільства, а з іншого необхідності синтезу формально-юридичного та філософського підходів до пізнання сутності природи і змісту права як феномену, що існує, функціонує і розвивається у різних соціальних сферах як державній, так і недержавній. Саме тому, що право безпосередньо зачіпає приватні людські інтереси, які в свою чергу, обумовлюють “публічний” характер питань, що вимагають свого врегулювання, вирішення, серед нього і теоретичного. Сфери права, юридичного закону і сфера юридичної науки завжди були повні суперечностей. Причому щодо останньої сфери, то вона завжди характеризувалася слабким консенсусом учених, бо останні завжди працювали в конкретно-історичних умовах. В сучасних історичних умовах зазначені сфери як самостійні об'єкти наукового пізнання стають особливо перспективними з точки зору соціальної філософії, зокрема, філософії пізнання, що обумовлено в значній мірі необхідністю подальшого розвитку методології та зага-

* Слушною в цьому плані, як видається, є позиція проф. Петрухіна І. Л., відповідно до якої: “Джерелом суспільного розвитку є – як це не парадоксально звучить в устах правника, – так називана “відхиляюча поведінка”, коли окрема людина або група людей не погоджуються з чинними у суспільстві стандартами поведінки, висувають нові ідеї, борються за них і перемагають. Відхилення служать загальним стимулом розвитку і удосконалення живої природи”.

льної теорії вітчизняної юридичної науки, її складових – правознавства і державознавства. Розвиток останніх обумовлений не тільки різноманітними суспільними пізнавальними потребами, а й реальною наявністю відносно самостійних об'єктів (предметів) пізнання – права, в тому числі і чинного, та держави, що почали нині відігравати в українському суспільстві дещо іншу роль, ніж це було за часів радянського політичного режиму, і тому потребують нових сучасних соціально-філософських парадигм, які були б адекватні теперішнім соціальним реаліям. Невипадково одна з останніх фундаментальних праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України була названа “Державотворення і правотворення в Україні: досвід, проблеми, перспективи”. Тобто, процеси державотворення і правотворення мають досліджуватися не тільки, як взаємодіючі, а й відносно самостійні.

В історичній перспективі, як і завжди, розвиток юридичного теоретичного знання являє собою процес діалектичного переходу від кількісного накопичення інформації, серед неї наукової, про право і державу, їх загальні і особливі (відносно часу та місця) властивості і закономірності до якісних змін у змісті і структурі самої юридичної науки.

Сучасні трансформаційні процеси в українському суспільстві, обумовлені змінами об'єктивної соціальної, серед неї правової, дійсності, нерозривно пов'язані з якісними перетвореннями у змісті і формі вітчизняного суспільствознавства, серед нього і юридичної науки, процесами диференціації юридичної науки, з виділенням і об'єднанням її нових галузей як форм упорядкування відносно самостійних нових юридичних знань щодо її об'єкта і предметів дослідження. Безумовно, це не означає сліпе відкидання всього конструктивно напрацьованого попередніми генераціями учених і політиків, що відповідає сучасним суспільним потребам. Розвиток будь-якого цілого, в тому числі і науки, становлення в ньому нового – це певний синтез, з'єднання, зміна. Але це не проста зміна, а ускладнення, “ущільнення”, зняття новим старого знання, досвіду. Щодо останнього, то він, зокрема, являє собою шлях, в тому числі науково-дослідний, яким пройшли наші попередники зовсім в інших історичних умовах. Саме в цьому плані необхідно розуміти гегелівські слова, що досвід і історія вчать, що ніхто, ніколи і нічому не навчилися із історії. “В кожному епоху, – зазначав німецький мислитель, – складаються такі особливі обставини, кожна епоха є настільки індивідуальним станом, що в цю епо-

ху необхідно і можливо приймати лише такі рішення, які випливають саме із цього стану” [10, с. 61], і саме тому, будь-які історичні аналогії, зокрема, у праві, державній політиці, чинному праві і управлінні завжди є відносними.

Сучасне знання не може бути ефективним без критичного вивчення ідей, поглядів і конкретно-історичних умов, в яких творили наші попередники. Сучасна дійсність, зокрема правова – це не дещо кумулятивне, наявне. Її треба сприймати як результат суперечливого руху, де порядок змінювався хаосом, а останній – новим порядком, де стабільність суспільних відносин чергувалася з їх певною нестабільністю. Лише разом, у діалектичній взаємодії, окремі етапи становлять цілість соціального руху. Тому й мова має йти про необхідність вивчення історії того, що досліджується нині, а не про її відкидання, наступництво через заперечення, через перетворення і підкорення старого новому. Лише тоді можна говорити, що історія, зокрема науки або деякої її галузі, може бути використана для поліпшення її найбільш сучасного та найбільш “прогресивного” стану [39, с. 527]. Але й у цьому випадку ми маємо розуміти, що досягнутий в процесі дослідження результат не є завершеною картиною об'єктивної реальності, а лише вихідний пункт подальшого дослідження рухливої дійсності.

Таким чином, і те, що було створено радянськими, серед них українськими, правознавцями, що відповідає істинному правовому розвитку українського суспільства, не втратило свого значення в сучасний період, має бути критично вивчене, переосмислене і враховане у вітчизняних як теорії, так і практиці правотворення паралельно із розробленням нової методології і теорії права. Методологія і теорія права такі ж історичні явища, як по суті й само право, багатомірне, але єдине за своєю природою явище. В цьому розумінні вони мають свої, зокрема часовий, межі. Коли йдеться про джерело прогресу юридичної науки, зокрема правознавства, то його необхідно шукати не стільки в поняттях і категоріях теорії права, не в її індуктивних висновках, скільки в тому конкретно-історичному духовному й матеріальному стані суспільства, в якому живе та працює науковець, пізнає реальні на певний час закономірності права і держави. І дослідник, і об'єкт його наукового дослідження, завжди, незважаючи на активний характер їх природи, є продуктами свого часу. Тому методологія і теорія права без знань історії права є такими ж пустими й схоластичними, як наука істо-

рії права – сліпою без методології та теорії права. І хоча юридична наука, як будь-яка інша суспільна наука, покликана фактично забезпечувати передусім інтереси пануючих у суспільстві соціальних сил, без знання сучасних методології та теорії права і держави немислимий цивілізований правник третього тисячоліття, який би ефективно захищав інтереси, права і свободи людини, вирішував би складні питання ринкових суспільних відносин.

Співвідношення права і закону як методологічна проблема філософії права і теорії права. Однією з методологічних проблем вітчизняних філософії і теорії права є проблема співвідношення права і закону. Вона певним чином репрезентує собою ту предметну сферу праворозуміння (від ідеї і поняття права як об'єктивної функції соціального регулювання до розуміння юридичного закону як творіння держави), яка може бути адекватно осмислена і змістовно розгорнута у вигляді послідовного системного філософського вчення. Йдеться, зокрема, про знання як внутрішньої, в тому числі моральної, обумовленості упорядкованої поведінки людини, так і про її зовнішні обмежуючі чинники, серед них вимоги, що сприяють досягненню загального суспільного блага. Передусім мова йде про юридичні вимоги, відповідно до яких, як писав І. Кант: “свобода кожного обмежується умовами, за якими він може співіснувати із свободою кожного іншого за єдиним загальним законом” [14, с. 103].

Вирішення зазначеної методологічної проблеми обов'язково має ґрунтуватися на певному праворозумінні. Це обумовлено, як справедливо наголошується у спеціальній літературі, [25, с. 7] науково-пізнавальним статусом і значенням поняття права у межах будь-якої послідовної, систематично обґрунтованої теорії права.

Нині у суспільній теоретичній свідомості все більше поглиблюється розуміння того, що роль вихідного моменту в методології пізнання істини певної форми соціальної дійсності, зокрема права, має виконувати не принцип пріоритетності логічної системи окремих знань, наприклад, системи наукових юридичних понять і категорій, на підставі яких здійснюється дослідження, а, насамперед, принцип визнання первинності реального об'єкта пізнання. Якщо йдеться про правову дійсність, то має йтися насамперед про внутрішні закономірності права або окремих правових явищ, в тому числі юридичного характеру. Як справедливо зазначав професор Недбайло П. О., юридична наука дійсно виокремлює право із ці-

лісної системи суспільних явищ, проте досліджує лише внутрішні закономірності цього явища. Безумовно останні розглядаються у зв'язку з економікою, державою, політикою, національними відносинами, мораллю та іншими соціальними явищами, проте лише у площині співвідношення права з ними. Тобто, зовнішні зв'язки права з іншими соціальними явищами входять, на думку ученого, в поняття їх внутрішніх закономірностей. Економічні та інші суспільні відношення, які не становлять об'єкт юридичної науки, “вивчаються нею у тій мірі, в якій це необхідно для вивчення соціальної природи, призначення і функціонування держави і права. Вони вивчаються не самі по собі, а у зв'язку з державою і правом...” [24, с. 13; 15, с. 233-247]. У даному випадку учений під правом мав на увазі чинне право – закони і підзаконні нормативні акти, явища похідні від держави. Але сьогодні добре відомо, що держава як форма органу управління суспільством з'являється лише на певному етапі соціального розвитку, який відбувався за допомогою інших соціальних норм, не будучи продуктом законодавчої діяльності держави. Саме тому, як видається, актуальними стають дослідження проблеми співвідношення права і закону. Правильно пишуть Біленчук П. Д., Гвоздецький В. Д., Сливка С. С., що “в онтологічному аспекті розрізнення права та закону (у різних його варіантах), відповідаючи на запитання, що таке право, дозволяє розкрити об'єктивні сутнісні властивості права, лише наявність яких у законі дозволяє характеризувати його як правове явище, тобто як явище, що відповідає сутності права, як зовнішній прояв і реалізація правової сутності” [6, с. 7]. По суті мова йде про правовий закон як основний регулюючий засіб правової держави, яка має ґрунтуватися на праві і діяти у межах права, про розрізнення правового і неправового в соціальному бутті, його критерії. Розкриваючи сутність правового закону, професори права Тацій В. Я. і Тодика Ю. М. слушно, як видається, зазначають, що його завдання полягає в об'єднанні, а не роз'єднанні суспільства з метою розв'язання актуальних проблем. “Закони, – пишуть вони, – які адекватно виражають суспільні інтереси, з'єднують при регулюванні соціальних зв'язків ідеї свободи, справедливості й рівності, можуть стати важливим, чинником стабілізації суспільної ситуації, впорядкування дієздатних структур громадянського суспільства й держави, розвитку демократичних політико-правових процесів” [38, с. 9-10]. Правовий закон як вираз сутності права, а саме правди, істини життя, є певною системою суб'єктивних прав, що ґрун-

тується на реальних соціальних потребах і інтересах, виконує в суспільстві, зокрема, роль міри свободи поведінки людини, яка (свобода) не тотожна всездозволеності, протилежна свавілля. Тільки дотримуючись ідеї свободи і справедливості та орієнтуючись на правове начало в організації будь-якої форми соціальної взаємодії, можна уникнути безладу, хаосу, дисгармонії як в самому собі, так і в стосунках з іншими людьми.

На жаль, й досі в післярадянських країнах, серед них і в Україні, доводиться часто стикнутися з неправовими законами, які ухвалюються скоріше на основі політичної доцільності, ніж об'єктивної обумовленості соціального порядку і слугують тим самим в суспільстві лише політичною мірою оцінки людської поведінки лише певної категорії індивідів, що робить ці закони далекими від правового, людського виміру. Слушною, як видається, в цьому плані є думка академіка НАН України Шемшученка Ю. С. щодо оцінки сучасного стану юридичного, зокрема конституційного, регулювання в Україні, відповідно до якої “в нашому суспільстві, – як зазначає учений, спостерігається глибокий розрив між конституційними нормами, що проголошують людський вимір права та держави та реальними суспільними відношеннями, станом відповідальності держави перед людиною за свою діяльність (ст. 3 Конституції України)” [44, с. 8].

Як видається, в післярадянській юридичній, зокрема вітчизняній, науці, яка фактично продовжує залишатися на державно центристських методологічних позиціях, і в юридичній практиці ще не склалася ситуація усвідомлення, що право і закон – це не одне й те ж, що необхідно в наукових дослідженнях виходити за межі сталих вузькоюридичних, позитивістських форм досягнення правової дійсності. Щодо практики нормотворення, то необхідно домагатися відповідності юридичних норм, що ухвалюються, загальнолюдським цінностям, зокрема, свободи, справедливості тощо, які водночас є гуманістичними і правовими, сутністю яких є правда життя, якщо ми намагаємося побудувати в Україні правову державу [36, с. 8-9]. Слушно зазначає В. Стефанюк, що “доки право і закон не збігаються, доки діють несправедливі закони, правової держави немає” [33, с. 20]. При цьому не слід зводити різноманітність юридичних норм лише до одного типу – зобов'язального, імперативного, ігноруючи заохочувальну функцію чинного права, яка спрямована на стимулювання (головним чином позитивними засобами) бажаної, з точки зору законодавця, поведінки. Слушно зазначає проф.

Малько О. В., що “саме заохочення, а не покарання, вважається у ряді випадків більш ефективними засобами при їх порівнянні з останніми, бо в ситуації позитивної мотивації як спонукальної сили бажаної поведінки виступають не тільки зовнішні приписи, але й власний інтерес суб'єкта, його зацікавленість” [21, с. 162]. Ця думка співпадає із словами проф. Халфіної Р. А., відповідно до яких “про право іноді складається невірне судження як про систему покарань і (значно у меншій мірі) заохочень” [41, с. 3]. Слід зазначити, що ця думка не є новиною. Ще О. М. Радищев наголошував, що “верховна влада має багато засобів спрямовувати діяння громадян шляхом закону, і всі вони можуть бути предметом загального заволодіння. Цими засобами можуть бути: 1) заборонні, 2) спонукальні. Заборонні засоби, – продовжував він далі, – це установлені в законі покарання, спонукальні – це нагородження різного роду” [30, с. 405].

Необхідність пошуку правди в праві, в законодавстві визнавалася і в дореволюційній російській юридичній літературі. Причому акцент робився на застосуванні в зазначених дослідженнях соціально-філософського підходу, а не просто формально-юридичного, державно-політичного. Так, зокрема, професор Київського університету К. Неволін стверджував: “Закон у сутності своїй є 1) взагалі правда. Він або виявляє її вимоги, або визначає насправді заходи для виконання цих вимог... Точним і твердим чином сутність правди може бути визначена лише у філософії, де у безперервному зв'язку умовиводів розвиваються начала будь-якого буття, від найповнішого до найобмеженішого” [23, с. 33].

Сутність нормативістського підходу до розуміння права. За часи радянської влади в колишньому СРСР фактично утвердився нормативістський підхід до права. Він відповідав офіційно утвердженому в 20-30-х роках напряму розвитку суспільної правосвідомості, яка відбивала політичну, класову природу і суть радянського чинного права, його зв'язки з державою та матеріальними умовами, що визначали волю верхівки пануючих соціальних сил. Марксистсько-ленінське вчення виходило з тлумачення держави як політичного апарату, а державного управління як функції класового панування і придушення, хоча все це подавалося від імені народу. “Радянське державне управління, – підкреслював академік СРСР Вишинський А. Я., – це здійснення завдань диктатури пролетаріату, це реалізація волі радянського народу” [9, с. 92]. Право ж тлумачилося як зведена у юридичний закон воля панів-

ного класу, класова воля, що знаходила свій вираз у юридичній формі, як формі виразу і застосування насильства.

Основним недоліком нормативістського підходу було зведення сутності права до явища суто політичного, осмислення багатомірної проблеми генезису правового відношення головним чином через призму його зв'язку з радянською державою, юридичною нормою. Саме тому поняття права в радянському суспільстві охоплювались також досить численні державні загальнообов'язкові установлення – *плани, завдання, презумпції, дефініції* тощо, які суттєво відрізнялися від “класичної” юридичної композиції (структури) норми. Спроба (що мала місце не тільки в юридичній літературі, а й в практиці) “підігнати” такі узагальнюючі установлення (як і правові принципи) під юридичні норми не тільки перешкоджала правильному визначенню природи та змісту цих установлень, але й не сприяла теоретичному осмисленню всієї складності права як багатоаспектного соціального явища. Право розглядалося не як основа, зокрема, державного управління, а як політичний елемент надбудови, невід’ємний від держави продукт та політичний інструмент її діяльності, основа і засіб класового панування в політичних формах. Наслідком абсолютизації нормативістського аспекту праворозуміння (так називаний нормативістський підхід) стала недооцінка соціальної природи як юридичних відносин, так і суб’єкта права, а також тих потреб і інтересів, з приводу яких складаються, змінюються і розвиваються як фактичні суспільні відносини, так і їх юридичні форми.

Ототожнення в радянській теорії та юридичній практиці права виключно з юридичними нормами, обмеження джерела права лише діяльністю органів державної влади зумовлювались природою тоталітарного і авторитарного політичних режимів, суттєвою ознакою яких стали удержавленість суспільства, фактичне приниження ролі народовладдя і людини в соціальному бутті.

Юридичні, зокрема законодавчі, відносини завжди персоніфікуються у певних соціальних особах, які мають свої потреби. Тому і суперечності повинні розкриватися через поведінку осіб, їх потреби та можливості задоволення цих потреб. Відрив юридичних відносин від їх суб’єктів, від їх реальних потреб і інтересів, соціальної діяльності, взаємодії призводить, як правило, до аналізу цих суб’єктів лише в гносеологічному плані, в рамках якого соціальний суб’єкт розглядається тільки як носій пізнавальної діяльності. Але пі-

знання – це лише один із видів соціальної діяльності. Більш того, несприйняття людини – сторони юридичного відношення як активного носія суспільних функцій, ролей призводить до уявлення про особу лише як об’єкт – засіб вирішення завдань організації та управління суспільним життям. Звідси значним методологічним прорахунком у нормотворчому процесі, насамперед у процесі законотворення, була одностороння орієнтація юридичних норм на врахування потреб переважно у контексті майбутнього, без достатньо реального знання теперішнього, що, як відомо, девальвує останнє. Та й майбутнє при такому підході виглядало ілюзорним, тому що вирішення питань задоволення суспільних потреб не спиралося на реальні можливості теперішнього. Як наслідок цього за дійсність часто видавалася ідеальна конструкція, ап’юрна схема.

Ідеологія і законодавча діяльність. Відомо, що в основі всіх суспільних, в тому числі політичних і юридичних процесів завжди знаходиться ідейне начало. Особливо це стає помітним в процесі зміни існуючої системи державної влади, обумовленої передусім зміною соціально-економічного ладу суспільства, його державно-політичного устрою. І хоч би що ми розглядали, наприклад, визначення мети перетворення системи державної влади, вибір напрямків суспільного руху, засобів перетворення економічної, політичної, правової систем тощо – в їх основі завжди знаходяться певні ідеї. Кожна індивідуальна і суспільна дія ґрунтуються, як правило, на ідейній базі. Наслідком зростання якості суспільної свідомості є все більша актуалізація проблеми ідейного начала як в самопізнанні, так і самотворенні. Саме тому лєнінська ідея, що “ми нічого “приватного” не визнаємо, для нас усе в галузі господарства є публічно-правове, а не приватне” [19, с. 382] перетворилася в ідеологічне гасло, що підкорило всі різновиди державної діяльності, які були поширені не тільки на галузь радянського господарства, а фактично на організацію і управління всіма сферами радянського суспільства.

Абсолютизація класового, політичного підходів до вивчення держави і права призвела до фактичного ігнорування демократичного розвитку радянської державності. Величезні зміни в громадянському і політичному розвитку радянського суспільства ігнорувалися від часу проголошення зазначених постулатів. І якщо деякі з них через очевидну суперечність суспільній практиці трохи модифікувалися, то сутність марксист-

сько-ленінського вчення як методологічної основи теорії права залишилася незмінною, як і вимога непохитного використання його як політичного знаряддя.

На жаль, й досі не подолана політична спадщина радянського періоду, коли юридично закріплювалася фактична диктатура партдержно-менклатури, панування адміністративно-командних методів управління в народному господарстві, а відомча нормотворчість (по суті) правила за легітимну основу тоталітарного і авторитарного режимів в суспільстві [42, с. 17]. Окрім цього, зазначимо, що в умовах вже суверенної України продовжується також вживання традиційних за змістом для радянської теорії права юридичних понять і категорій, зокрема держави і права. Причому ці поняття і їх визначення органічно через теоретичну і буденну політичну і правосвідомість продовжують входити не тільки у вітчизняну юридичну науку, а й в політичну і юридичну практику, стають її органічною складовою. Сьогодні ці поняття і категорії вимагають свого наукового переосмислення, якщо необхідно – уточнення, збагачення їх суті та змісту з врахуванням нових історичних умов і чинників. Їх не можна просто ідеологічно відкинути в нових історичних умовах без співставлення з існуючими суспільними реаліями і ще більше з майбутніми конституційно закріпленими цілями суспільного розвитку України. Тому, коли сьогодні в Україні з'являються наукові поняття права, засновані на філософії позитивізму, зокрема на юридичному позитивізмі як одному з конкретно-історичних варіантів формально-догматичної теорії права, особливо коли йдеться про фундаментальні дослідження [46, с. 5], то можна певним чином прогнозувати тенденції суспільного розвитку.

Життя вже неодноразово доводило, що не можна відшукати ефективних засобів юридичного впливу на поведінку людини, вбачаючи коріння права лише у юридичних нормах, ухвалених державою, розуміючи право тільки як творіння, результат діяльності держави. Якщо вважати джерелом права тільки зовнішні щодо людини владні чинники, то відокремлені від людини вони будуть сприйматися нею як чужа, зовнішня сила, будуть розглядатися нею як обмеження і утиск [46, с. 70]. Лише волюнтаристське зменшення зовнішніх, бажаних державою, зокрема українською, обмежень, розширення зовнішньої свободи людини без відповідної підготовки та вирощення паростків внутрішньої свободи останньої може привести лише до криміналізації суспільства, виникнення мафіозних утво-

рень, зростання корупції в різних ешелонах влади і т. ін., тобто, розростання неправда, свавілля* [43, с. 56; 5, с. 129]. І тут не допоможе ніяка аргументація, наприклад, типу, що це “хвороба росту”, обумовлена випереджаючими темпами розбудови матеріальної бази українського суспільства, в порівнянні з його духовною структурою.

Проте, все ж слід зазначити, що там, де немає меж і гарантії зовнішньої свободи людини, немає права як справедливості – панує свавілля. Свобода людини у суспільстві, писав Дж. Локк, полягає в тому, щоб “йти за своїм власним бажанням у всіх випадках, коли це не забороняє закон...” [20, с. 275]. В цьому плані слушно зазначає Ф. А. Хайек: “Одна з аксіом традиції свободи полягає в тому, що примус стоосовно людей дозволяється лише в тих випадках, коли він необхідний для забезпечення загального добробуту або громадського блага” [40, с. 11], безпеки суспільства та держави. Саме тому проблема визначення меж для адекватного використання можливостей законодавства, в тому числі кримінального, у створенні й підтриманні соціального порядку, забезпечення юридичної рівності та свободи у суспільстві, здійсненні соціального контролю завжди була актуальною, а сьогодні набуває особливого значення в усьому світі, в тому числі і в Україні [18, с. 131].

В пізнанні природної сутності людини як складного багатомірного і в той же час цілісного сушого: матеріальної (тілесної), живої, розумної і духовної, ірраціональної, індивідуальної істоти, втілених в кожному з нас – ключ до усвідомлення суті багатоаспектного характеру поняття права, розуміння співвідношення права і юридичного закону. А для цього необхідно вивчати не тільки відносини існуючого позитивного права, сушого, а й належного у праві, обумовленого і природним буттям, і соціальною, хоча і суперечливою [4, с. 5], сутністю людини, певний погляд на процес “життя” права, на основі якого має формуватися, зокрема, українське законодавство і правове мислення. А це вже не предмет теорії права, а філософії права.

* Саме тому, як видається, справедливо зазначав М. Бердяєв, «недостатньо людину звільнити від зовнішнього насильства... необхідно звільнитися людині від внутрішнього зла, яке і породжує насильницьку зв'язаність природи і смертоносний її розпад».

Філософський підхід до пізнання права. Філософія права як система знань про ідею права* [11, с. 59] є не просто пасивним результатом розвитку юридичних знань, що одержані в процесі дослідження істини, правди правового буття, його різноманітних форм, а активним засобом пізнання цього буття, його сутності. Виходячи з цього, філософія права, як видається, має виконувати в системі юридичних наук декілька функцій: по-перше, інтегративну, тобто сприяти, насамперед, висуванню нових правових проблем на “стику” юридичної науки з різними, як суспільствознавчими, так і природничими науками; по-друге, методологічну, тобто на основі конструктивно-критичного порівняльного аналізу сприяти пошуку нових шляхів пізнання і, якщо потрібно, перетворення правової дійсності, конструюванню нових методів і логічних форм; і, в-третьє, ціннісно-регулятивну, аксіологічну функцію, тобто має співвідносити цілі й шляхи пізнання істини в праві та перетворення правової дійсності з гуманістичними загальнолюдськими правовими цінностями в їх соціально-етичному вимірі.

В цьому плані, як видається, юриспруденція може здобути своє фундаментальне значення для людського буття лише тоді, коли зв’яже свою мету з філософією права, філософським правовим світоглядом. У філософії права аналогом універсуму є право, що не має чітко окреслених меж і плану майбутнього розвитку і пов’язане з усіма рухливими багатоманітними сторонами людського життя через взаємодію з ними. Філософію права не цікавить конкретна юридична практика в її відособленому існуванні. Навпаки, її цікавить сукупність всього існуючого в праві, тобто, правова дійсність в цілому і, отже, у кожному суб’єкті права, те, що відрізняє його від інших суб’єктів або об’єднує з ними; їхня роль і місце в соціальній ієрархії серед інших соціальних суб’єктів. Прагнення філософії права розглядати право як цілість пов’язане з тим, що ряд конкретних правових явищ є тільки фрагмент, до котрого необхідно домислити реальність, яка в дійсності може бути іншою. Наприклад, правова система конкретної країни здається чимось закінченим і достатнім. Вона складається із певних суб’єктів права, об’єднаних певними юридичними відносинами, системи чинного права, її інститутів, галузей, юридичних норм, законодавства в цілому і т.д. Відомо також, що в нашій

країні існують злочинні явища і процеси, потужна кримінально-тіньова економіка тощо. Проте завжди поряд з певними уявленнями про вітчизняну правову систему існує загальний фон – світовий правовий простір. Тобто, зокрема, українське право навіть при безпосередньому розгляді є лише першим планом, що завжди доповнюється більш загальним, транснаціональним, загальнолюдським правовим розвитком суспільних відносин.

Розділяючи систему чинного права на певні сфери (наприклад, приватне та публічне), галузі, інститути, норми тощо, які сприяють встановленню балансу об’єктивних приватних і публічних інтересів, що виключав би їх конфлікт у суспільстві [34, с. 27; 37 с. 3-11; 29, с. 3-15], ми бачимо тільки лише частину схованого від нас правового буття. Що ж до філософії права, то вона покликана, як видається, для пошуку цілісного погляду на правовий суспільний розвиток, де юридичний аспект лише один з багатьох. Вона спрямовує наше мислення до пізнання права у його різнобічності, багатомірності, повноті й цілості. Під цим кутом зору стає очевидним, що корінний недолік позитивної юриспруденції саме полягає в її нездатності зрозуміти смислову цілість і водночас багатомірність правової дійсності, а отже, обмеженість у пізнанні юридичного аспекту права.

В процесі пізнання позитивною юриспруденцією правової дійсності ігнорується цілісна природа (тілесно-душевна і матеріально-духовна) структури особи не тільки як суб’єкта цієї дійсності, а й її джерела. Внаслідок чого позитивізм опрацьовує методологію, неадекватну природі досліджуваного об’єкта. Право ж ніяк не можна розглядати, обмежуючи його причини і джерело лише державною діяльністю, без звернення до людської природи, особливо коли відшукуються основні засади, на які мають спиратися юридичні норми, покликані забезпечувати порядок в людському суспільстві, його цілість. Як складне соціальне явище, яке має багатомірну структуру, право являє собою діалектичну єдність об’єктивних і суб’єктивних чинників, що (єдність) багато в чому обумовлена природою людини. Виконуючи у суспільстві роль об’єктивної функції упорядкування суспільних відносин, право виступає інтегрованою часткою соціокультурної реальності. Воно пов’язане з природою людської поведінки, і тим самим інституціонально є компонентом усіх сфер суспільства. Право не є автономною сферою як юридичних норм, так і абстрактних уявлень про ідеальне (належне) право.

* “Філософська наука про право, – писав Гегель, – своїм предметом має ідею права – поняття права та його втілення”.

Виходячи із зазначеного, ми маємо всі підстави припускати, що розвиток суспільства і права як його органічної складової частини обумовлений не тільки раціональними, а й ірраціональними чинниками. Суспільне життя у великій мірі залежить не тільки від об'єктивних умов і обставин, а й від самих людей, від того, як вони реально сповідають соціальні цінності та як наполегливо впроваджують їх у життя, від їхньої ірраціональної поведінки, яку треба намагатися враховувати не тільки в процесі будь-якого соціального дослідження і прогнозу, а й в процесі законопроектів та прийняття того чи іншого законодавчого акту. В цьому плані філософія права характеризується, як будь-яка філософська система знань, гуманістичною спрямованістю, людським виміром. Вона є не просто відбитком суспільного буття або наукою про найбільш загальні правові закономірності. Вона, звичайно опосередкованим чином, через дослідника, пов'язана з конкретними закономірностями суспільного устрою, але досліджує філософія права інше. Її цікавлять загальні правові засади у відносинах саме людини і природи, людини і культури, відносини насамперед у тріаді: людина, суспільство, держава. Що менше персоніфікована, олюднена філософія права, то більше вона перетворюється у догму, позбавлену самосвідомості. Вона втрачає власні начала і спеціалізується на відбитті зовнішніх для суб'єкта, що пізнає, об'єктивних правових процесів.

Філософія права відіграє величезну роль у справі гуманізації суспільства, оскільки вона розглядає людину не тільки як об'єкт пізнання, але, насамперед, як безпосередній суб'єкт пізнання закономірностей свободи, справедливості, необхідності, можливості тощо. При цьому права дійсність пізнається не безликим суб'єктом, а конкретним дослідником – особистістю, для якої ставлення до дійсності завжди є оцінна категорія. Тому у філософії права правові відносини і їх юридична форма обов'язково розглядаються через призму конкретного вираження ціннісно-значимого змісту духовного і матеріального життя. Такий підхід передбачає творчу активність суб'єкта у процесі пізнання правових явищ, яка має визнавати інтелектуальну, економічну й іншу свободу інших особистостей, поважати права і свободи людей, відповідальність кожної дієздатної особи за себе і за всіх, усебічний підхід у пізнанні. Як слушно зазначається в літературі “людина створена для того, щоб удосконалювати нове: нема меж різноманітності творінь, що дозволені людині” [28, с. 15].

З позиції філософії права суб'єктом права може виступати як людство в цілому, тобто не якийсь конкретний індивід або колектив як яесь збірне ціле, а жива єдність духовних сил і потенцій, до якої причетні як усі люди, так і окрема мисляча людина, яка виявляється в реальності емпірично в окремих особистостях. Людство як трансцендентальний суб'єкт права об'єднує в собі розрізнені юридичні акти, і як таке – людство є носієм земного колективного розуму, Софії земної, “знятим усесвітом”, а космос – потенційним полем діяльності (у тому числі пізнання) людини. Тому, в принципі, незалежно від рухливості, нестабільності суспільних відносин, можливе поступове пізнання й оволодіння закономірностями природи і суспільства та їхнє використання в практиці правового регулювання.

Вітчизняна філософія права, як видається, покликає виконувати функцію своєрідного “інтегратора” знань не тільки про право, а й про людину в праві, сприяти переборенню існуючого в теорії пізнання дуалізму природно-правових і соціологічних методів, врахуванню в правознавстві не тільки політичної, юридичної і навіть соціальної сутності права, а й органічного зв'язку права з природними закономірностями, зокрема, біологічною природою людини, екологією тощо, які впливають на поведінку людини, обумовлюючи, зокрема, її нестабільність. Особливість сучасних наукових знань, наукового розвитку в світі характеризується загальною тенденцією до інтеграції різних наук, аспектів, методів дослідження тощо, якими має володіти людина як суб'єкт пізнання. Йдеться про інтеграцію знань, побудову синтетичних теорій, що характеризують людський розвиток. Щодо філософії права, то вона, як видається, має співвідносити свої сформульовані знання про право з загальнолюдськими соціальними цілями, перспективами гуманітарного розвитку людства. Це набуває важливого значення на початку третього тисячоліття, коли людина дійсно розумна (*Homo sapiens*) стає осердям не тільки “буття”, а й “свідомості”, зокрема у формі науки.

Список літератури

1. *Авер'янов В. Б.* Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 2.
2. *Алексеев С. С., Керимов Д. А., Недбайло П. Е.* Методологические проблемы правоведения // Правоведение. – 1964. – № 4.
3. *Алекси Р.* Природа філософії права // Проблеми філософії права. – 2004. – Т. II.

4. *Бачинин В. А.* Природа правовой реальности // Право и политика. – 2004. – № 2.
5. *Бердяев Н. А.* Философия свободы. Смысл творчества. – М., 1989.
6. *Біленчук П. Д., Гвоздецький В. Д., Сливка С. С.* Філософія права: Навчальний посібник. – К., 1999.
7. *Богданов А. А.* Тектология: Всеобщая организационная наука. Международный институт Александра Богданова. Редколлегия В. В. Попков (ответств. ред.) и др. – М., 2003.
8. Введение в теорию государственно-правовой организации социальных систем / Под общ. ред. *Е. Б. Кубко.* – К., 1997.
9. *Вышинский А. Я.* Основные задачи науки советского социалистического права // Вопросы теории государства и права. – М., 1949.
10. *Гегель Г. В. Ф.* Лекции по философии истории. – СПб., 1993.
11. *Гегель Г. В. Ф.* Философия права. – М.: 1990.
12. *Журавський В., Копиленко О.* Юридична освіта в Україні: сучасний стан та напрями вдосконалення // Право України. – 2004. – № 11.
13. *Казимирчук В. П.* Право и методы его изучения. – М., 1965.
14. *Кант И.* Религия в пределах только разума // Сочинения. В 8-ми т. – Т. 6. – М., 1994.
15. *Козловський А. А.* Право як пізнання: вступ до гносеології права. – Чернівці, 1999.
16. *Копиленко О.* Пріоритетні напрями наукових досліджень // Голос України. – 2005, 11 травня.
17. *Костенко О. М.* Соціальний натуралізм як методологічний принцип юриспруденції і кримінології // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 4.
18. *Костенко О. М.* Культура і закон // Правова держава. Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. Вип. 9. – К., 1998.
19. *Ленін В. І.* Повн. збір. тв. – Т. 44.
20. *Локк Дж.* Два трактата о правлении // Сочинения в 3 т. – Т. 3. – М., 1998.
21. *Малько А. В.* Льготная и поощрительная правовая политика. – СПб., 2004.
22. *Мушкин А. Е.* Государство и право – исторические разновидности органов и норм управления обществом. – Л., Изд-во Ленинградского университета, 1969.
23. *Неволин К. А.* Энциклопедия законоведения. История философии законодательства. – СПб., 1997.
24. *Недбайло П. Е.* Введение в общую теорию государства и права. (Предмет, система и функции науки). – К., 1971.
25. *Нерсесянц В. С.* Философия права // Проблеми філософії права. – Том II. – 2004.
26. *Петрова Л. В.* Фундаментальні проблеми методології права. Філософсько-правовий дискурс. – Харків, 1998.
27. *Петрухин И. Л.* Человек как социально-правовая ценность // Гос. и право. – 1999. – № 10.
28. *Пригожин И. Р.* Будущее не задано // Пригожин И. Р. (ред.). Человек перед лицом неопределённости. – Москва – Ижевск, 2003.
29. *Рабінович П.* Приватне й публічне у природному праві та законодавстві // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 3.
30. *Радищев А. Н.* О законоположении // Избранные философские сочинения. – М., 1949.
31. *Радько Т. Н., Медведева Н. Т.* Позитивизм как научное наследие и перспектива развития права России // Гос. и право. – 2005. – № 3.
32. *Солженицын А. И.* В круге первом. Роман. – М., 1991.
33. *Стефанюк В.* Верховенство права чи верховенство закону? Політико-правовий принцип поділу державної влади “працює” лише за умови взаємодії владних структур, а не їх конфронтації // Віче. – 2004. – № 2.
34. *Суханов Е. А.* Система частного права // Вестн. Моск. ун-та. – 1994. – № 4.
35. *Тацій В.* Академія правових наук України: становлення та наукові здобутки (назустріч виборам нових членів Академії) // Вісник Академії правових наук України. – 2004. – № 1.
36. *Тацій В.* Правова наука в Україні: стан та перспективи розвитку // Вісник Академії правових наук України. – 2003. – № 2 – № 3.
37. *Тацій В., Бурчак Ф.* Завдання правової науки в світлі реалізації Конституції України // Вісник Академії правових наук України. – 1997. – № 4.
38. *Тацій В., Тодика Ю.* Проблеми розвитку науки конституційного права України // Право України. – 1994. – № 10.
39. *Фейерабенд П.* Против методологического принуждения. Очерк анархистской теории познания. – Б.: БГК им. И. А. Бодуэна де Куртенэ, 1998.
40. *Хайек Ф. А.* Право, законодавство та свобода: Нове викладення широких принципів справедливості та політичної економії: В 3-х т. – Т. 2. Міраж соціальної справедливості. – К., – 1999.
41. *Халфина Р. О.* Право как средство социального управления. – М.: 1988.

42. *Цветков В. В.* Державне управління: основні фактори ефективності (політико-правовий аспект). – Харків, 1996.

43. *Шаповал В. М.* До питання про філософські підвалини дослідження права // Проблеми методології сучасного правознавства. Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції. 9-10 жовтня 1996 року, м. Київ. – К., 1996.

44. *Шемшученко Ю. С.* Актуальні проблеми філософії права // Проблеми філософії права. – 2003. – Том 1.

45. *Шемшученко Ю. С.* Юридична наука на межі століть // Правова держава: Щорічник наукових праць Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. – Вип. 11. – 2000.

46. Юридична енциклопедія: В 6 т. (Редкол.: *Ю. С. Шемшученко* (голова редкол.) та ін. – К., 1998 – Т. 5: П-С. – 2003.

В. М. Селіванов

ПРАВО І ЗАКОН (ФІЛОСОФСЬКИЙ ПОГЛЯД НА СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВА І ЗАКОНУ)

Співвідношення права і закону відноситься до однієї з важливих методологічних проблем, зокрема вітчизняних філософії права і теорії права. Лише знання про право, що співвіднесені з загальнолюдськими цінностями, можуть стати основою демократичного, гуманітарного виміру законодавства як невід'ємної складової правової держави в Україні.

V. M. Selivanov

LAW AND LEGISLATION (A PHILOSOPHICAL OUTLOOK AT THE CORRELATION OF LAW AND LEGISLATION)

The correlation of law and legislation is one of the important methodological problems, particularly in the Ukrainian philosophy of law and theory of law. Only the knowledge of law which correlate with the values common to all the mankind are capable to serve the base of democratic, humanitarian dimension of legislation as the inalienable component of the state of the rule of law in Ukraine.